

A felszólító módjel problémái¹

1. A felszólító módalakhoz igen sok hangtani, morfológiai és funkcionális kérdés kapcsolódik. Ezek közül a legfőbbeket kiemelni és közös nevezőre hozni, a feltevések útvesztőjében eligazítani, s ami ezzel együtt jár — néhány kérdést új megvilágításban adni: ez az itt következő fejtegetések feladata.

2. A felszólító módjelnak több alakváltozata van. A főtípusok a következők: 1. *j* + magánhangzó; 2. *j*; 3. *ǰ*; 4. \emptyset ; 5. a *j* összeolvadása a tővégi mássalhangzóval; 6. a módjel teljes hasonulással átveszi a tővégi mássalhangzó hangalakját; 7. külön probléma a *-t* végű igék felszólító módalakulása; 8. *gy* (*ggy*) a módjel az *sz*-szel bővülő *v*-töveknél; 9. külön vizsgálatot igényel az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v*-tövek *gy* (*ggy*) módjele.

3. Csonka igető és személyrag-járulék közt a felszólító módjel *j* + magánhangzó. Pl. *vár-ja-k*, *kér-je-k*; *vár-já-l*, *kér-jé-l*; *vár-jo-n*, *kér-jé-n*, *túr-jő-n*; *vár-ju-nk*, *kér-jü-nk*. A tőcsonkulás a két nyíltszótagos vagy Horger-törvény alapján az ősmagyarban következhetett be (vö. HORGER, NyF. 65; MNy. XXXVI, 321 jegyz.; XL, 266; BÁRCZI, Magyar hangtörténet 58—9). A módjel tőhangzója megőrzött régiség: az utána álló mássalhangzós személyrag őrizte meg. A módjel magánhangzója ma négyféle:

felső nyelvállású rövid mgh-val	-ju-/-jü-
középső „ „ „	-jo-/-jē-/-jő-
alsó „ „ „	-ja-/-je-
„ „ hosszú „	-já-/-jé-

Ez utóbbi — hosszú magánhangzós — típus másodlagos fejlemény, a megelőző *-ja-/-je-* típusnak különleges esete. SIMONYI (NyK. XIII, 148) és újabban HORGER (A magyar igeragozás története 16—7) a szóvégi *-l* nyújtó hatásának tulajdonítja a módjel eredeti rövid magánhangzójának megnyúlását: *vár-ja-l* > *vár-já-l*, *kér-je-l* > *kér-jé-l*. SETÄLÄ azonban (TuM. 142) találoán mutatott rá arra, hogy akkor a jelentő mód jelen idejű *álmodo-l* alak *l*-je előtt mért nem következett be a nyúlás. Igazat adunk SETÄLÄnek: a *vár-já-l* alak *l* előtti hosszú magánhangzója nem hangtörvényszerű nyúlás eredménye, hanem a *vár-á-l*, *vár-ná-l* alakok analógiás hatásának tulajdonítható (i. h.).

4. Magánhangzótlan *j* a felszólító módjel először is szóvégi helyzetben, tehát a személyragtalan egyes 2. személyű formában csonka tő után: *vár-j*, *kér-j*. Ez a típus minden nehézség nélkül visszavezethető az előbbire, azaz a tőhangzós *j* módjelre. A módjel rövid tőhangzója szóvégi helyzetben lekopott: *vár-js* > *vár-j*, *kér-jü* > *kér-j*. A lekopás sorvadási folyamat eredménye, tehát tökéletlenül képzett magánhangzón keresztül történhetett. Emlékeinkben

¹ Vö. FUF. XXXII. 282—301.

találunk is adatokat a felszólító módjel redukált magánhangzójára, így a JókK-ben (l. SZARVAS GÁBOR, Nyr. I, 413—4; VOLF GYÖRGY, Nyelvméltár VII. k., XIX. 1.; LOTZ JÁNOS, Az igék alakja a Jókai-kódexben 22—4), de más kódexekben is (l. SIMONYI, TMNy. 358—9; HORGER, Mígerag. 118—9). Mindenesetre feltűnő a sorvadó véghangzónak ilyen kései megőrzése, hiszen egyébként a XIII. század derekára már befejeződött a teljes eltűnés (vö. BÁRCZI, TihAl. 74—5). SIMONYI (TMNy. 599) egy **vár-ja-l* típus hangtani fejleményeit látja ezekben a felszólító alakokban. Gondolhatunk azonban arra, hogy egyes nyelvjárásokban sokkal tovább megmaradtak a tövégi magánhangzók, mint a nyelvterület legnagyobb részén. Talán a sorvadó véghangzók kihatásával van dolgunk abban, hogy ma is az elgondolkozó, szórakozott beszédben a beszélő a gondolathézagok kitöltésére a szavak végén egy tökéletlenül képzett *â*-féle hangot ejt (vö. KÁLMÁN BÉLA: MNy. XLVII, 315).

Nehezebb kérdés ennél az igető csonkult alakjának használata a *vár-j*, *kér-j* formákban. BÁRCZI (MNy. XLVI, 360—1) felteszi, hogy a csonka *tó* a személyragos felszólító alakokból utólag hatolt be az egyes 2. személyű formába. Valóban egy **várs-j* előzményből a kétnyíltszótagos törvény értelmében bajosan alakulhatott volna ki a *vár-j* forma. Megfelelő mondatfonetikai helyzetben — magánhangzós szókezdet előtt — azonban igen: *várs-j egy kicsit* > *várj egy kicsit*. Ebből a mondatfonetikai helyzetből aztán általános használatúvá válhatott a csonka igetőből alkotott *vár-j* típus.

Meg kell említeni, hogy a felszólító módjel magánhangzó nélküli alakváltozata nemcsak szó végén, egyes 2. személyben jelentkezik, hanem a tárgyias ragozásban magánhangzóval kezdődő személyrag előtt is. Így mindenekelőtt az egyes 3. személyben: *vár-j-a*, *kér-j-e*, ahol a *j* felszólító módjel után álló *-a/-e* nem más, mint az egyes 3. személyű személyrag. Idetartoznak a többes 2. és a többes 3. személyű tárgyias igealakok is: *vár-j-á-tok* ~ *kér-j-é-tek*, *vár-j-ák-k* ~ *kér-j-é-k*, amelyek nem egyebek, mint az egyes 3. személyű *vár-j-a* ~ *kér-j-e* továbbragozott formái. A *j* utáni hosszú *á*, *é* tehát nem a módjelhez tartozik, hanem az egyes 3. személyű tárgyias személyrag képviselője.

5. A *-k*, *-p* és *-f* végű igéink alanyi egyes 2. személyű felszólító alakjában — szóvégi helyzetben — *ǰ* a hangalakja a felszólító módjelnek: *rak-ǰ*, *lép-ǰ*, *dőf-ǰ*. GOMBOCZ ZOLTÁNNAL tartunk, aki (NyK. XXXIV, 238; ÖM. II, 22, 52, 57) ezt a *ǰ-t j*-re vezeti vissza, s a *j* > *ǰ* változást a *-k*, *-p*, *-f* előreható zöngétlenítő hatásának tulajdonítja: **rakj* > *rakǰ*, **lépj* > *lépǰ*, **dőfj* > *dőfǰ*. Ha a mai köznyelvben nincs is más példa az előreható mássalhangzóhasonulásra, Dunántúl egészen általános a progresszív irányú zöngétlenülés (vö. HORGER, A magyar nyelvjárások 100). Különben is fonetikailag a palatalis *ǰ* hang tökéletes megfelelője a szintén palatalis *j*-nek, köztük csupán a zöngésség szerinti ellentétezés áll fenn (vö. GOMBOCZ, ÖM. 20; BÁRCZI, Fonetika 20, 23).

Meg kell jegyezni, hogy a régiségben a *ǰ* módjel magánhangzó előtti hanghelyzetben, illetőleg tőhangzós formában is előfordul. Én legalábbis a *rakǰ* mintájára ezeket az adatokat is palatalis *ǰ*-val olvasnám, pl. HB.: *zoboducha* (vö. SZINNYEI, MNy. XXII, 249—50; MELICH, NyK. XL, 369—75; HORGER, Mígerag. 129—30); ÉrdyK., SzabViad.: *syrhon* (vö. BÁRCZI, MNy. XLVI, 361).

6. A felszólító módjel *ø*-foka jelentkezik a népnyelvi *vár* 'várj' típusban, továbbá a tárgyias ragozású *várd* rövidebb alakban, végül a *jer* és a *jövel* elszigetelődött imperativusokban. Nézetünk szerint ezek valamennyien másod-

lagos alakulatok, s így vagy amúgy a *j*-s felszólító formára vezethetők vissza. Emellett azonban a négy alak története nem kis mértékben különbözik egymástól, úgyhogy külön vizsgálatot igényelnek.

7. Ami a népnyelvi *vár* 'várj' felszólító alak történetét illeti, kétségtelen, hogy ez a módjeles *várj* formából keletkezett a *j* módjel eltűnése útján. Eleinté csak megfelelő mondatfonetikai helyzetben következett be ez az eltűnés, ha ti. ugyanabban a szólabban mássalhangzós kezdetű szó következett a *várj* alakra. Ilyenkor ugyanis hangtörvényszerűen kiesik két mássalhangzó közti helyzetben a *j*, így oldja fel nyelvünk a mássalhangzótorlódást, pl. *várj csak* > *vár csak*. Majd ebből a mondatfonetikai helyzetből a *vár* felszólító alak állandósult: átterjedt más mondatfonetikai helyzetekbe is, ti. megnyilatkozás végén és magánhangzós szókezdet előtt is így kezdték ejteni a szót, pl. *Ugor! Ugor a Dunába!* (vö. HORGER, MIgerag. 120—1; MNyelvj. 159—60).

8. Kérdés, mi a *várd* rövidebb és a *várjad* hosszabb felszólító alak viszonya. BÁRCZI (MNy. XLVI, 361) úgy nyilatkozik újabban erről a kérdésről, hogy a *várd* a régebbi és a *várjad* az újabb, analógikus alakulás. Megjegyzésének indokolásaképpen HORGERRE (MIgerag. 122) hivatkozik. A megjelölt helyen és környékén azonban hasztalan keressük BÁRCZI felfogásának bizonyítékát. Sőt, HORGER éppen ellenkezőt mond. Többek közt ezt: „Régibb magyar nyelvészeink a *várd*, *kösd*, *tédd*-féle változatokat, amennyiben említették őket, rövidült alakoknak tartották. De nyilvánvaló, hogy a rövidebb változatok nem származhattak h a n g t a n i úton a hosszabbakból, mert így legfeljebb csak a *tégyed* > *tégyd* (> *tédd*)-féle változás volna talán érthető, de *várjad* > *várd*, *kössed* > *kösd*-féle hangváltozás teljességgel lehetetlen; tehát csakis valamilyen analógiás hatás következtében támadhattak a feltétlenül eredetibb *várjad*, *kössed*-féle hosszabb alakok mellé az újabb *várd*, *kösd*-féle rövidebbek, és valószínűleg ugyanígy a *tégyed*-félék mellé is a *tédd*-félék” (i. h. 121—2). HORGER tehát — látrivaló — elfogadja azt a magyarázatot, hogy a *várjad* eredetibb alakból keletkezett az újabb *várd* alakváltozat. Csak a fejlődés módját gondolja másképp, mint a régebbi nyelvészek: a hangtani változás helyett az analógiás alakulást tartja valószínűnek.

Miben áll ez az analógia? Abban, hogy a módjel nélküli alanyi ragozású *vár* 'várj' mintájára a tárgyias ragozású alakban is képeztek módjel nélküli alakváltozatot ilyenféle aránypár szerint:

$$\begin{aligned} \textit{várj} : \textit{vár} &= \textit{várjad} : x \\ x &= \textit{várd} \end{aligned}$$

(vö. HORGER, i. h. 122—3).

9. BÁRCZI (MNy. XLVI, 361) a *jer* szóalakban is egy ősi, módjel nélküli felszólító alak nyomait véli felfedezni. Ha azonban elfogadnánk a *jer*-nek egy állítólagos ősi **vár* 'várj' alakszerkezetével való egyeztetését, akkor újabb megoldhatatlan kérdések támadnának. Először is: miért nem fejlődött az állítólagos régebbi *jer* típus mellé egy újabb **jerj* alakváltozat, ahogy a jeltelen *vár* 'várj' mellett él a módjeles *várj* típus (ha fordított is a köztük levő fejlődéstani viszony, mint BÁRCZI gondolja)? Másodsor: honnan van az, hogy a *jer* ~ *gyer* imperativusnak van egy -e véghangzós változata: *jere* ~ *gyere*, holott a végmagánhangzót a felszólító mód egyes 2. személyben ma már sehol másutt nem találjuk (vö. JÓKAY ZOLTÁN: MNy. XXV, 279)? Végül: hogyan lehetünk olyan biztosak a *jer* morfológiai szerkezetében, holott még a szó etimológiájával sem vagyunk tisztában? BÁRCZI maga SzófSz.-

ában ismeretlen eredetűnek jelzi a szót, és ajánlott finnugor meg török származtatását hangtani okok miatt elveti. Valóban nem fogadható el a finn *kerkeä-* 'properare, tempestive pervenire; vacare; maturescere' igével való egyeztetés és a magyar *ér* ige családjába való besorolás (BUDENZ, MŰSz. 792), sem a török *jür-, jör-, jër-* 'gehen, fahren, reiten, wandern' igéhez tartozó kimg. *žür* 'geh zu, fahr zu' imperativus-alakkal való egybevetés (MUNKÁCSI, KSz. XII, 195—6). Nem sok értéke van a CZUCZOR—FOGARASI-féle ötletnek: ők a magyar *jár* igével és egy mongol *irrene* 'jární' szóval rokonítják szavunkat.

A következőkben olyan magyarázatot adunk elő, amely véleményünk szerint a szó etimológiájának és alakváltozatainak (*j- ~ gy-*; véghangzós ~ véghangzótlan változat) kérdését, nemkülönben a szó alaki szerkezetének rejtélyét egyszerre megoldja.

Mi úgy látjuk, hogy a *jer ~ gyer, jere ~ gyere* felszólító alak nem más, mint az *ered* ige *eredj* imperativusából való elvonás. Míután azonban új alakjában nagymértékben eltávolodott eredeti alapszavától, megvolt a lehetőség arra, hogy egy hangzásában hozzá közelálló más igének, a *jön ~ gyön*-nek paradigmájába lépjen át, s azt kiegészítse az imperativusban (vö. JÓKAY Z., MNy. XXV, 279).

Abból kell kiindulnunk, hogy az *ered* ige felszólító alakja eredetileg egy *gy*-vel hangzott, tehát így: *eregy*. Pl. SándorK.: *Ereg, nem hiszök neköd* (l. NySz. *ered* alatt). Ma is vannak nyelvjárások, amelyekben egy *gy*-t ejtenek az *ered* ige felszólító módjában, pl. moldvai csángó: *eredjeteke erre fel!* (YRJÖ WICHMANN'S Wörterbuch 32). A ma általánosan ejtett *ggy* szabályos ikerítő-dés eredménye megfelelő mondatfonetikai helyzetben, s innen való az átterjedése más helyzetekbe. Másik kiindulópontunk az a tény, hogy az imperativusokat, különösen az indulatszó-jellegűeket, igen gyakran megismételve, kétszer-háromszor mondjuk az emocionális érték kifejezésére meg egyáltalán a fokozottabb expresszivitás kedvéért. Tehát: *eregy! eregy! eregy!* — mondták régebben.

Az ilyenféle megnyilatkozást sokszor nem külön mondatokként ejtjük, hanem folyamatosan, mint egyetlen mondatot, amelynek azonban megvan a maga hangtani tagoltsága. Ez a tagoltság eleinte bizonyára azonos volt a megnyilatkozás értelmi vagy etimológikus tagoltságával, azaz így ejtették: *eregy-eregy-eregy*. A hangtani egység megképződése azonban előbb-utóbb éreztette hatását a fonetikus szótagalkotási elv diadalra jutásában: a szótag-, illetőleg szóvégi *gy* mássalhangzót átvitték a következő szótag, illetőleg szókezdő magánhangzójához. Tehát a fonetikus elvnek megfelelően így kezdték ejteni a kifejezést: *ere-gyere-gyere*. Ezt a tisztára dinamikus képletet aztán a nyelv-érzék megint logikai, etimológikus szerkezetnek fogta fel, s elvont belőle egy értelmi, illetőleg etimológiai egységet: a *gyere* szóalakot.

Az átvonás fonetikai jelensége és ennek alapján téves etimológiával új szóalak elvonása egészen közönséges a nyelv életében és fejlődésében. Nyelvünkben például lépten-nyomon hallhatjuk az *az* névelő *z*-jének átvonását a következő szó kezdő magánhangzójához. *Az-ember* etimológikus tagolás helyett fonetikus tagolással azt mondják: *a-zember*. Ennek a dinamikus képletnek és az erre irányuló értelmesítési törekvésnek többféle eredménye is lehetséges. Mindenekelőtt elvonhatja belőle a nyelvtudat a *z*-s kezdetű főnevet, mint az eredeti magánhangzós kezdetű szó újabb alakváltozatát: *ember — zember*. Az alkalmi hangalakváltozás állandósulása felé mutat az új változat stilisztikai felhasználása (komikus vagy gúnyos céllal), pl. *tót zember krumplit kapdányi*. Ettől már csak egy lépés az új hangalak esetleges

lexikális megszilárdulásáig.² A fonetikus *a-zember* képletből másfelől elvonhatja az etimológiai érzék a változatlan, minden hangtani helyzetben azonos alakú *a* névelőt. Ennek az a magyarázata, hogy az alkalmi *zember* hangalak mellett él az *ember* eredeti változat is, s így *a-zember* egyenértékű változataként megjelenik egy *a-ember* szerkezet. A felső Duna balpartján ez a szerkesztésmód egészen általános; ott így beszélnek: *a állomás* (l. HORGER, MNyelvj. 94—5). HORGER (i. h.) „talán” jelzéssel két magánhangzó közti mássalhangzó kiesésével magyarázza ezt a jelenséget — szerintünk tévesen. Az átvonás, illetőleg az etimológiai érzék megtévedése végül azzal a következménnyel járhat, hogy az eredetileg *z*-vel kezdődő szó elveszti *z*-jét. Ha ugyanis a beszélő tudatában van annak, hogy *a-zember* helyes formája *az-ember*, akkor *a-zászló*, *a-zacskó* fonetikus képletekből is igyekszik az eredeti formákat helyreállítani, s így ilyen hiperkorrekt formák születnek: *az-ászló*, *az-acskó*. Ilyen pl. a szamosháti: *acsókóy ~ zacskóy*, *zászlóy ~ ászlóy* (l. Csűry, SzamSzót.); moldvai csángó: *zèle ~ ièle* 'sélye, Sarg', *zendél ~ endél* 'zsindely', *zēn tjuŕse ~ ēn tjuŕse* 'zsendice', *zēstre ~ ēstre* 'Ausstaffierung, Morgengabe' (l. Y. WICHMANN'S Wörterbuch 172).

Az az névelő *z*-jének „átvonás”-ára érdekes példát találunk WICHMANN csángó szótárának szöveg-függelékében (i. h. 218—9). A kiadók közlik Wichmann paraszt nyelvemesterének, a moldvai csángó Rob Antalnak Wichmannhoz írt levelét eredeti formájában, s vele párhuzamosan ennek Wichmanntól készített fonetikus átírását. Jellemző, hogy a csángó ember írása minden esetben átvonja az *ez* névelő *z*-jét, Wichmann ellenben a maga fonetikus átírásában visszaállítja az etimológikus tagolást: R. é zen kövés suim — W. ez *zēn köves sōim* | R. é zutón — W. ez *utān* | R. é zémbérék — W. ez *emberek* | R. é zéghis orsagbó — W. ez *egēss orsāgbā* | R. é zirast — W. ez *irāst* | R. zen utomot — W. z *zēn utāmāt*. A gyakorlatlan, iskolázatlan betűvető íme fonetikusabban rögzítette beszédét, mint a kitűnő fonetikai iskolázottsággal és gyakorlattal bíró nyelvész szakember.

A hangátvonás egészen közönséges jelenség a franciában: a szóvégi néma mássalhangzó hangzóssá válik az átvonásban („liaison”), pl. *je vous aime*. Hasonló jelenséggel találkozunk a finnben is. Sok finn nyelvjárásban a szóvégi *-n* eltűnik vagy legalábbis a redukciónak s a hasonulásnak különféle fokozatain megy át, magánhangzóval kezdődő szó előtt azonban megőrződik, s átvonódik a következő szóhoz, pl. *oven alta*, azaz a szóhatár eltolódik: *oven-alta > ove-nalta* (vö. SETÄLÄ, ÅH. 372).

Az átvonásos szerkezetből tévesen kiemelt szóalakra is van példa az idegen nyelvekben. A külföldi nyelvészet ezt a jelenséget metanalysis néven tartja számon. JESPERSEN több példát hoz a metanalysisre az angolból (Die Sprache 155). FR. KAINZ (Psychologie der Sprache I. 97) érdekes nyelvjárási példákat említ a németből: az *oan-Astl* hangtani egybeszővődése és téves tagolása útján keletkezett a *Nastl* 'Ästchen' szó; ellenkező irányú elvonás eredménye a *Nester* szóalak helyett az *Ester* forma. Más indogermán nyelvekre vö. BRUGMANN, KVglGr. 351. 5.

Az „átvonás” és a „metanalysis” törvényszerűsége tehát nagymértékben valószerűsíti azt a fejlődést, hogy egy *eregy-eregy-eregy* hangsor a dinamikus szerkezet eltolódása következtében *ere-gyere-gyere* képletté alakult, s ebből a nyelvtudat elvont egy *gyere* szóalakot. Ez a *gyere* szóalak ma is

² Bocsárlapujtón (Nógrád m.) jegyeztem föl az *én zingēm* 'az én ingem' alakot, amely a falu nyelvében a hangtani változás lexikális megszilárdulását mutatja (Szerk.).

elszigetelten áll mint egyes 2. személyű imperativus-alak: a felszólító értékben utólag megképződtek ugyan más személyragos formái is (*gyerünk, gyertek*), de ezek sem mutatják a felszólító módjelet (nincs **gyer-jü-nk*, **gyer-je-tek*). Ez természetes is: hiszen a *gyere* alak eredete szerint már magában hordozza a felszólító *j*-t — a kezdő *gy* hangba beleolvadva. A mi magyarázatunk szerint tehát a *gyere* alakváltozat a legeredetibb: utólag fejlődött egyfelől a *j*-s kezdetű *jere* alakváltozat, másfelől a rövidebb *gyer* ~ *jer* forma.

A *gyere* továbbfejlődésének főbb mozzanatai a következők. Első az, hogy a *gyere* szóalak a maga eltérő hangtani felépítése következtében elszigetelődött az *ered* szó családjától, illetőleg paradigmájától; megőrizte azonban imperatívusi funkcióját annak ellenére, hogy morfológiai szerkezetével elűt az imperativus-alakok asszociációs sorától is. A fejlődés következő mozzanata az, hogy átlépett egy más igének, a *jön* szónak a paradigmájába. Ezt a kiegészülés néven ismert paradigmatiszós átcsapást több körülmény indokolta, illetőleg segítette elő. Mindenekelőtt a hasonló hangzás: a *jön* igének ugyanis van egy *gy*-s változata is: *jön* ~ *gyön*. Viszont az átcsapás megtörténte után a *jön* ~ *gyön* hangviszony alapján megképződött a *gyere* mellé a *jere* változat. Az átcsapásnak megvoltak a jelentéstani feltételei, de egyben kihátasai is. A *jön* szó jelentéstartalmának ugyanis (NySz.: 1. 'venio'; 2. 'orior, derivor') van érintkező pontja az *ered* ige jelentésmozzanataival (NySz., EtSz.: 1. 'progredi, procedere'; 2. 'oriri, originem ducere'; 3. 'incipere'). A *gyere* tehát jelentésében hozzásimult a *jön*-höz: ma közönségesen annyit jelent, hogy 'veni', bár különösen a *gyerünk* alakban nagymértékben megőrizte eredeti jelentését is: 'eamus, progrediamur; incipiamus'. Felvethetjük az átcsapással és a kiegészüléssel kapcsolatban azt a kérdést is, mért szorult a *jön* ~ *gyön* ige az imperativusban kiegészülésre. Hiszen két imperatívusi változata is használatos ennek az igének: *jőj* és *jövel*. Igen ám, de az egyik, a *jőj* a *j* elem vokalizálódásával igen gyakran *jő*-nek hangzik, így azonban a *jő* ~ *győ* alak indicatívusi és imperatívusi értékű egyszerre, azaz könnyen félreérthető (vö. HORGER, MNyelvj. 160). S a *jövel*? Ebbe beleértették az *el* igekötőt, úgyhogy éppen ezért alkalmatlan volt a szóalak a 'veni' jelentés egyértelmű és pontos kifejezésére. Íme, ezért volt szükség arra, hogy a *jön* ige meglévő két imperativus-alakja mellé még egy harmadikat is odasoroljon a nyelvérzék, illetőleg a kifejezés szükségérzete. Mikor aztán a *gyere* ~ *jere* szóalakot, mint a *jön* ~ *gyön* ige kiegészüléssel imperativusát kezdték használni, akkor az hangalakjában hozzáidomult az imperatívusi formákhoz. Egyfelől a *várj* analógiás hatására, de még inkább a *vár* 'várj', *kér* 'kérj' indukáló hatása alatt a *gyere* ~ *jere* elvesztette végső magánhangzóját: *gyer* ~ *jer*. A szóvégi *-e* eltűnése egyszerű magánhangzókiekéséssel is történetelt magánhangzós kezdetű szó előtt a hiatus feloldására: *gyere-ide* > *gyer-ide*. A legnagyobb a valószínűsége annak, hogy egyszerre két irányból is megindult a szóvégi *-e* kiküszöbölésének folyamata: az analógia oldaláról és a hiatus-feloldás jóhangzási igényéből.

10. BÁRCZI (MNY. XLVI, 361) a *jövel* szóalakot is — bár megkérdőjelezve — az állítólag ősi, módjel nélküli imperativus maradványának tekinti. Nézetünk szerint ez is nyugodtan elhagyható a felsorolásból.

A *jövel* elszigetelődött felszólító alakot kétféleképpen próbálták magyarázni. Az egyik magyarázat elhomályosult igekötős összetételt lát benne (*jöv-el*), a másik pedig *-l* gyakorító képzős származékot (*jöve-l*). Mindkét magyarázat — összegegyeztetlenül! — megtalálható már SIMONYI-nál, a

TMNy-ban (237—8. jegyz. és 398). LOSONCZI ZOLTÁN (Nyr. XLVIII, 65—7) az összetételes magyarázatot bizonyította nyelvtörténeti adatokkal. Eszerint az *el* igekötő a gyakori használat következtében tapadt hozzá az igéhez. Az igealak *v*-je az igetőhöz tartozik. S minthogy az elhomályosult összetétel sokszor régi nyelvállapotot tükröz, LOSONCZI szerint a *jövel* a régi, *j* módjel nélküli felszólító módot őrzi. HORGER (MIgerag. 124—5) elfogadja LOSONCZI érvelését az igekötővel való összeforradás tekintetében: csak a *v* keletkezését magyarázza másként. Ő ugyanis *j*-s felszólító alakból indul ki: *jöüi el* > *jöüiel* > *jövel*. JUHÁSZ JENŐ (MNy. XXXIV, 216—7) a *jövel* *l*-jét gyakorító képzőnek veszi. A *jövel* szerinte **jövel-j* helyett áll, abból keletkezett úgy, hogy elvesztette *j*-jét. Mint ahogy a nép nyelvében és a régiségben *ne morogj*-ből *j* nélküli *ne morog* változat keletkezett. BÁRCZI — úgy látszik (l. fent) — inkább a LOSONCZI-féle magyarázathoz hajlik, mint a JUHÁSZ JENŐÉHEZ.

Magam mindkét felfogást valószínűtlennek tartom. LOSONCZIVAL szemben nem bírom belátni, hogy egy igekötős összetétel hogyan őrizhetné az ősi, módjel nélküli imperativus emlékét. Hiszen tudjuk, igekötőink egészen új alakulatok nyelvünkben. De a JUHÁSZ JENŐ magyarázata sem elégít ki — hangtani szempontból. Egy **jövelj* előzményből ugyanis sokkal inkább előállhatott volna egy **jövely* vagy **jövej* alak, mintsem *jövel*. Kénytelenek vagyunk tehát más úton keresni a megoldást.

Véleményem szerint a *jövel* alakulatot a *jön* ige hosszabb, személyragos felszólító formájára kell visszavezetnünk. A *jön* igének van egy rövid magánhangzós *jö-* tőalakja: ez jelentkezik a *jö-n* személyragos formában vagy a ható képző előtt: *jö-het*. A felszólító mód is eredetileg ebből a rövid magánhangzós tőből alakult: *jö-j*. A *jöjj* kettős *j*-je megfelelő hangtani helyzetben ikerítődés eredménye. Újabb változat a hosszú magánhangzós *jőj* is (vö. HORGER, MIgerag. 124). Az eredeti *jőj* személyragtalan szerkezet mellé azonban fejlődött egy *-l* személyragos hosszabb forma is, amely az enyhébb, szelidebb felhívás kifejezésére szolgált, szemben a merevebb parancs rövid formájával. Az *ikes* és az *iktelen* személyragozás összevegyülése nem olyan új jelenség, mint ahogy általában vélik (vö. HORGER, MNyelvj. 147—8). Amit azonban ma *jőjjél*-nek mondanánk, azt régebben így kellett, hogy ejtsék: *jőjel*. Alak szerkezet szerint: *jö-je-l*, azaz: tő + módjel + személyrag. Téves elemzéssel azonban ezt a *jőjel* felszólító alakot úgy is felfoghatták, hogy a magánhangzóközi *j*-t hiatustöltő, tehát szervesen hangnak érezték a *bi-j-al* analógiája szerint: *jö-j-el*. Ennek a téves elemzésnek aztán két irányban is lett kihatása. Egyrészt a végső *-el* elemet azonosították az *el* igekötővel, tehát igekötős szerkezetet érezték a *jö-j-el* alakban. Másfelől pedig a hangürtöltőnek vett *j* hangot — talán nyelvjárásilag — egy másik hiatustöltővel, a *v*-vel cserélték fel — erre a mintára: *bi-j-al*: *bi-v-al* = *jö-j-el*: *jö-v-el*.

A régiség adatai támogatják a fenti származtatást. Most csak egy-két ilyen adatra utalunk. Egyik az, hogy a kódexekben egy *j*-s alak: *jőjel* szerepel és vele egy értékben a *jövel*; pl. DebrK.: *Yöyel en zeretöm vég'ed a coronat*; KazK.: *Jöuel azert: es ueg'ed az neköd zörzöttem coronat* (l. LOSONCZI, Nyr. XLVIII, 65). Elegendő megfigyelni a LOSONCZI összeállította példákat annak megállapítására, hogy a *jőjel* és a *jövel* mindig enyhe, szelíd felszólítást jelez, ami a vallásos áhítat légkörében nem is lehet másként. A *jövel* vallásos hangulata ma is érzik, aminthogy leggyakrabban a XVI. század egyházi énekeiben használták.

Ha tehát származtatásunk helyes, akkor a *jövel* sem őrzi egy ősi, *j* nélküli felszólítás emlékét.

11. A *j* módjel összeolvadt az igető *-d*, *-n*, *-l* végső mássalhangzójával. Ez az összeolvadás kezdetben csupán a tövégi mássalhangzó jésítésében (palatalizálásában) jelentkezett; későbbi fejlemény az ikerítődés, amely magánhangzóközi helyzetben következett be, innen azonban áterjedt más hangtani helyzetbe is. Tehát: *ad-jo-n* > *agyon* > *aggyon*, innen: *aggy*; *men-je-n* > *menyen* > *mennyen* és *menny*; *szól-jo-n* > *szólyon* > *szólyon* > *szójjon* és *szójj*. Nyelvtörténeti és nyelvjárási adatok egyaránt igazolják ezt a hangfejlődést. Vö. HB.: *ovga*; csángó: *ádják*, *ádj*, *ádján*, *ádjunk*, *ádjáták*, *ádjánák* (l. WICHMANN'S Wörterbuch 189); szamosháti: *Aggyon v. a:gyon Istē jóv napot! Min dē jóvt agyon Is:ten! Jóv: éccakát agyon Is:ten!* (l. CSÜRY, Szamosháti Szótár I, 418).

Mi tehát az *adion*-féle felszólító alakokban az egy *gy*-s változatot tartjuk eredetinek, a két *gy*-s változatot másodlagosnak, s így inkább SZINNYEIhez (MNY. XXII, 250) csatlakozunk ebben a tekintetben, mintsem HORGERhez (Migerag. 125—6), akinek pótlónyújtásos magyarázata nem oldja meg véleményünk szerint az *ovga*, még kevésbé az *agyonisten* problémáját.

12. Az *-s*, *-sz*, *-z* végű igék felszólító módjában a *j* módjel teljes hasonlással felvette a megelőző mássalhangzó hangalakját: *olvas-j* > *olvass*, *mász-jo-n* > *másszon*, *néz-je-n* > *nézzon*. Vö. HB.: *helhezie*; székely: *ólvájsa* hangcserével (vö. HORGER, Migerag. 125).

13. A *-t* végű igék felszólító módjának alakulásában három típus különböztethető meg. Ha a *-t* végződést *sz* vagy *s* előzi meg, akkor a *t* nyomtalanul eltűnik, és kettőzött *ssz* vagy *ss* jelenik meg a felszólító módban, pl. *választ*: *válasszon*, *fest*: *fessen*. Rövid magánhangzó + *t* végű igék felszólító módjában a *t* helyén kettős *ss* áll, pl. *vet*: *vess* (néhány hosszú mgh. + *t* végű *tó* is ide tartozik: *lát*: *láss*). Mássalhangzó + *t*, illetőleg hosszú magánhangzó + *t* végű igék felszólító módjában *cs*, illetőleg kettős *ccs* található, pl. *tart*: *tarcson*; *fút*: *fúccsön*.

Ha ezeknek a különleges alakulatoknak a történetét akarjuk nyomozni, figyelembe kell vennünk azt a ma már általánosan vallott nézetet, amelyet MELICH alapozott meg (A magyar tárgyias igeragozás. MNYTK. 14), hogy ti. felszólító formák behatoltak a tárgyias ragozás jelentő módjába. A *-t* végű igék felszólító alakjaiként tehát ilyen változatokat kell feltennünk: *választya* ~ *válassza*, *festyűk* ~ *fessük*; *vettyűk* ~ *vessük*, *lattya* ~ *lássza*; *tartya* ~ *tarcsa*, *fútyűk* ~ *fúccsük*.

Legvilágosabbnak látszik az *-szt*, *-st* végű igék felszólító alakjának kérdése. A tövégi mássalhangzókapcsolat és a rá következő *j* módjel hármastorlódást a középső *t* kivetésével küszöbölte ki a nyelv: *választ-ja* > *válaszja* > *válassza*. A probléma azonban ott kezdődik, hogy hiszen a magyar kiejtés törvényei szerint a *t* + *j* *ty*-t eredményez — BÁRCZI szerint (l. Magyar hangtörténet 83, 87) talán az ómagyar korszaktól kezdve — s így nincs is igazi torlódás az ilyen alakokban. S valóban meg is maradt — funkcióeltolódásos értékben — a *ty*-s forma: *választya*. A kérdés tehát igazában véve az, milyen viszony van a *választya* ~ *válassza* alakváltozatok közt. A kérdés legmegnyugtatóbb módon kétségtelenül úgy oldható meg, hogy a két változat közül a *válassza* alakot tekintjük régiebbnek, a *választya* formát újabbnak (l. BÁRCZI, i. h. 83), vagy akár fordítva. A lényeg az, hogy a *j* felszólító módjelnek zöngétlen, tehát hasonult χ változata szerepelt a *-t* után: **választ- χ -a* (vö. *lép χ*), s ebből az előzményből kétirányú hangfejlődésre nyílt lehetőség: 1. affriká-

ciós összeolvadással: **választŷa* > *választya*; 2. két mássalhangzó közti *t* kivetésével: **választŷa* > *válassza*. A két változat közül aztán az egyik (*válassza*) megtartotta eredeti felszólító funkcióját, a másik (*választya*) pedig áttolódott a jelentő módba.

Egyesek a *vešs* és *tarts* felszólító típusokat is hangtörvényszerű fejlődéssel magyarázzák. Már SETÄLÄ (TuM. 142) megpendítette azt az ötletet, hogy a zöngétlen *t* után a *j* felszólító módjel zöngétlen palatalis spiransnak (*ŷ*) hangzott, s hogy egyes nyelvjárásokban a *tŷ* hangkapcsolat *č*-vé fejlődött. SZINNYEI (NyK. XXIII, 463; MNy. XXII, 247—8) ezt a SETÄLÄ-féle magyarázatot az összes *-t* végű igékre kiterjesztette, s az *üssön*, *böncson* típusú imperativusokat eredeti **ütŷön* és **bontŷön* alakokra vezette vissza. HORGER (MÍgerag. 126—7) ugyan jól látja a *t* + módjel helyén álló *ss* problematikus voltát, mindamellettt elvileg lehetségesnek tartja a hangtörvényszerű fejlődést. Szerinte a *ŷ* módjel előbb palatalizálta a megelőző *t*-t, majd a *tŷ* hangkapcsolatból *ss* fejlődött, pl. **vetŷek* > **veŷek* > *vessek*. Ami a *tart*, *vét*-féle igék felszólító alakjait illeti, ezek *cs*-je HORGER szerint (i. h. 127—8) szintén hangfejlődés útján keletkezett: **tartŷön* > *tarcsön*, **vétŷön* > *vécčsön*. Erre a hangváltozásra kétségtelen példának fogadja el SZILÁDY ZOLTÁN adatát (MNy. XIII, 312), hogy a hétfalusi csángó nyelvjárásban a német *Kleidchen*-ből lett *klicsen* 'pamutból kötött nyári női kabátka'. BÁRCZI szintén törvényszerű hangfejlődéssel magyarázza a *-t* végű igék felszólító módjának alakulását. Szerinte (I. B. LÓRINCZY ÉVA, KTésSz. 125; BÁRCZI, Magyar hangtörténet 83, 86—7) **lát-ŷön*-ből kölcsönös hasonulással lett *lássön*, azaz a *ŷ* a *t* hatására képzés helye szerinti hasonulással *s*-sé fejlődött, a *t* pedig a *ŷ* hatására spirantizálódott (vö. BUDENZ megjegyzését a *ŷ* > *s* eltolódás lehetőségéről: MNyszet V, 443—4).

JUHÁSZ JENŐ (MNy. XXXIV, 211—20) kimutatta a hangtani fejlődéssel való magyarázat gyengéit, és maga alaktani úton próbálta a *-t* végű igék sajátos felszólító alakjait megmagyarázni. JUHÁSZ szerint a *vezet*-féle igék *t* elemének (= igeképző) helyét a felszólító módban a gyakorító *-s* képző foglalta el (vö. *futos*, *tapos*, *repēs*), ehhez járult a *j* módjel, s aztán szabályos előreható teljes hasonulás történt: *vezes-j* > *vezess* (mint *olvas-j* > *olvass*). Így egyes hosszú magánhangzó + *t* végű igéknél is: *bocsát*: *bocsás-ja* > *bocsásša*. Ha a *-t* előtt mássalhangzó van vagy volt, akkor JUHÁSZ szerint a *t*-t váltó *s* képző ebben a hangtani helyzetben szabályosan *cs*-re változott, pl. *tart* igéből **tars-jo-n* > **tarson* > *tarcsön* (mint *hágsó* > *hágcšo*).

Mi mindkét magyarázatnak látjuk a gyengéit. A tiszta hangtani magyarázat szerintünk elsősorban azt a kérdést hangyja teljesen nyitva, miért történt ugyanabból az előzményből kétirányú hangfejlődés (*vet*: *vešs*, *füt*: *füccs*). JUHÁSZ alaktani magyarázata pedig arra nem tud feleletet adni, miért éppen csak a felszólító módban történt meg az a bizonyos *t* ~ *s* képzőváltás. Véleményünk szerint két változatból kell itt is kiindulni. Egy *hatŷa* és egy *tartŷa* előzményből szabályos hangtani fejlemény csupán a *hattya*, *tartja* felszólító alak, amelyek valóban élnek is, csakhogy funkcióeltolódással a jelentő mód kategóriájába csaptak át. Ezek mellett a szabályos hangfejlődéses alakok mellett azonban analógiás képződmények is születtek, és az előbbi változatok szerepeltolódása után egyedül szolgáltak és szolgálnak a felszólítás kifejezésére. Az analógiás hatás kiindulópontjaként szolgáltak az *-s* végű igék felszólító alakjai, mint *olvass*: *olvas*, *keres*: *keress*, *tapos*: *taposs* stb. Egyidejűleg a *fest* ige felszólító alakja is megtette a maga hatását — *fest*: *fess*. A két irány-

ból jött analógiás hatás eredményeképpen álltak elő az ilyen alakulatok : *hat* : *hass*, *vet* : *vess*. A kettős analógia képletbe foglalva :

$$\left. \begin{array}{l} keres : keresz \\ fest : fess \end{array} \right\} = vet : vess$$

A *tart* típusúaknál ugyanez az analógia érvényesült, és egy *tart* : **tars* alakviszonyt hozott létre. Mássalhangzó utáni helyzetben azonban az *s* szabályosan *cs*-vé fejlődött.

14. Az *sz*-szel bővülő *v*-tövek felszólító alakjaiban a módjelnek *gy* változatával találkozunk. Ezeknek az igéknek a csökkentett nyomatékú *ü* elveszésével alakult magánhangzós tövéhez (vö. HORGER: MNy. XXIII, 497—8; MIgerag. 29) vagy helyesebben a *v* nélküli, eredeti hosszúból rövidült magánhangzós tövéhez (vö. ERKKI ITKONEN: FUF. XXX, 1) járult a *j* felszólító módjel, s ez *j* > *gy* hangváltozással *gy*-vé változott. A *tesz* ige rövid magánhangzós töváltozata *te-* (vö. *te-sz*, *te-het*, *te-tet*, *te-tt*, *te-nd* > *te-end*), ebből a felszólító mód *te-je-n* > *tegyen*; hosszú magánhangzós töváltozat *té-*, ebből *té-j* > *tégy*.

JUHÁSZ JENŐ szerint (MNy. XXXIV, 215—6) a *gy*-s alak először csak a felszólító egyes 2. személyben lépett a *j*-s forma helyébe, mégpedig egy *-d* képzős változat alapján : **téj* > **téd-j* > *tégy*, majd innen terjedt át analógiás úton a többi személyekbe. Mi azonban úgy látjuk, hogy mind a *d*-s tövel való magyarázat, mind pedig az egyes 2. személyből indulás erőszakolt és felesleges. A *te-je-n* előzményből való kiindulást két körülmény indokolja. Egyik az, hogy ilyen *j*-s alakok előfordulnak a népnyelvben, pl. a tordai nyelvjárásban (l. VISKI KÁROLY: NyF. XXXII, 29). A másik, hogy a hangtörténetben és a nyelvjárási fejlődésben van egy *j* > *gy* affrikálódási tendencia. A *j* > *gy* változás és egy vele ellentétesen ható *gy* > *j* változás nyelvtörténeti és nyelvjárási adatait TRÓCSÁNYI-ZOLTÁN állította össze (MNy. X, 347—53). Szókezdő fgr. **j* magyar *j*, *gy*, \emptyset folytatásáról szól SZINNYEI (NyH⁷. 29). Régi török jövevényszavainknak *gy*, illetőleg *j* ~ *gy* szókezdőjét őstörök szókezdő *j*-re vezeti vissza GOMBOCZ ZOLTÁN (BTL. 74—8, 180; vö. MOÓR ELEMÉR, ALH. II, 441 k.). HORGER több ízben tárgyalta azt a dunántúli nyelvjárási sajáttságot, hogy ott zöngés mássalhangzó után *j* > *gy* változás (és zöngétlen msh. után *j* > *ty* változás) történt, pl. *dobgya*, *nadrág-gya* és más járulékos alakokban, de abszolút szóbeljei helyzetben is, mint *borggyu*, *bujtorgyán* stb. HORGER ugyan ezeket a *gy*-s változatokat eléggé körülményesen magyarázza (l. MNy. XVII, 151—8; MIgerag. 119—20; MNyelvj. 100—2); véleményünk szerint azonban itt kétségtelen *j* > *gy* hangfejlődéssel van dolgunk. Mint ahogy a *tejen* > *tegyen* felszólító alakban is.

Még egy problémát kell itt érintenünk. Honnan van az, hogy a *hisz* igenél a felszólító alakban kettőzött *ggy* szerepel, szemben a többi *sz*-szel bővülő *v*-s tövekkel: *hi-je-n* > *higyen* > *higgyen*. Kétségtelen, hogy az ikerítődeszes forma hangtani úton jött létre, s az *agyon* (*ad-jo-n*) ~ *aggyon* hangviszony analógiás hatása alapján szilárdult meg. S hogy az analógia csak éppen itt érvényesült, a *tegyen*, *vegyen* stb. alaknál nem, annak okát a funkcióban kell keresnünk. A *higy*, *higyen*, *higgyünk* stb. alakok ugyanis kétértelműek voltak: 1. névszóalakok: a *higy* ~ *hegy* (vö. TihAl.: *harmuhig*) 'mons; acies' vagy a *higy* 'inauris' ragos alakjai; 2. igealakok: a *hisz* ige felszólító alakjai. Meggyőződésünk, hogy az 'inauris, aurifilia' jelentésű *higy* szavunk csupán a *hegy* 'mons; acies' főnevünknek egyik specializált jelentés-változata. Nem tartom meggyőzőnek ZSIRAI fgr. egybevetéseit a *higy* 'inauris,

aurifilia' szavunkkal kapcsolatban (NyK. XLVI, 307—8) — főleg hangtani szempontból nem, hasonlóképpen azt az eljárást sem, amely külön szavaként kezeli a *hegy* és a R. *higy* szavunkat (pl. NySz.). Szerintünk a *higy* ~ *hegy* főnévnek legalább három főjelentése van, illetőleg volt: 1. 'földfelszín domborulata, mons'; 2. 'vminek hegye, csúcsa, acies, mucro'; 3. 'fűlön-függő, inauris'. Ez utóbbi jelentés a 2. jelentésből különült el. A *fül hegye*, *fülhegy* az eredeti értelme, s abban a szemléletben leli magyarázatát, amely a fülbevalóban a fül részét, meghosszabbítását látja. Ha azonban így áll a dolog, akkor világos, hogy ez a *higy* ~ *hegy* főnevünk igen gyakori használatnak örvendett (vö. a sok összetélt és szólást is!), úgyhogy éppen ezért szükségét érezhették annak, hogy a főnévi *higy*-et és ragos formáit megkülönböztessék a *hisz* ige *higy* ragtalan és a többi ragos imperativusaitól. Erre jó szolgálatoakat tett a *higyen* felszólító formának és társainak geminálás kiejtési változata: *higgyen*.

15. Az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v*-tövek az *sz*-szel bővülő *v*-tövek csoportjából váltak ki. Eredetileg tehát ezek is a fenti módon a rövid magánhangzós tőhöz függesztett *j* > *gy*-vel képezték felszólító alakjukat. *Alszik* igénknek legrövidebb tőalakja: *al-* (vö. *al-hat*, *al-tat*, *al-sz-ik*), ennek eredetibb teljes alakja: *alu-*. Ebből a felszólító mód: *alu-jo-n* > *alugyon* > *aluggyon*. Az utóbbi szabályos ikerítéses alakváltozat. Az eredetibb egy *gy*-s változatra mutatnak a legrégebb nyelvtörténeti, valamint a legrégebb nyelvjárási adatok (l. HORVÁTH KÁROLY, MNyTK. 61. sz. 6—7). Mindkét fokot (*alugyon* ~ *aluggyon*) az analógia-érzék az *ad*-féle igék *agyon* ~ *aggyon* felszólító alakjaival kapcsolta össze, s így annak alapján tévesen elemezték őket, és így elvontak egy *d*-tövet:

agyon : *ad* = *alugyon* : *alud-*
aggyon : *ad* = *alúggyon* : *alud-*

Már HORGER kimutatta (Nyr. XLII, 337), hogy az *alszik* típusú igéink paradigmájába a *d* analógiás úton, a *-d* végű igék (*ad* stb.) analógiás hatására került be. HORVÁTH KÁROLY (i. m. 20—4) elfogadta HORGER magyarázatát, s megtoldta azzal, hogy ez az analógiás hatás legkönnyebben a *-kod/-kéd/-köd* képzős igékből indulhatott ki. JUHÁSZ JENŐ (MNy. XXXIV, 215) már kimondja azt is, hogy az *alszik*-féle igék paradigmájának *d*-je a felszólító mód alakjaiból terjedhetett át a többi alakokba. Ő azonban gyakorító képzőt keres ebben a *d*-ben. Ez utóbbit elfogadhatatlannak tartjuk.

16. Foglaljuk össze fejtegetéseink legfőbb eredményeit.

A felszólító mód mai vagy nyelvtörténetileg elérhető régebbi változatai mind visszavezethetők egy ősmagyar kori vagy legalábbis az ősmagyar kor végén élő *j*• módjelre. Nincs semmi kényszerítő körülmény, amely a magyar nyelv előtörténete felé visszaható ascendens módszert ősmagyar **γ*, illetőleg egy fgr. **k* felszólító módjel felvételére kényszerítené.

Nem gondolhatunk arra, hogy a *rakχ*, *lépχ*, *dőfχ* formák *χ*-jában egy **váry*, **kéry* *γ*-jének zöngétlenülült párjával van dolgunk, hiszen a *γ*-nek zöngétlen párja nem palatalis *χ*, hanem velaris *χ* volna. HORGER szerint (MIgerag. 117—8) egy fgr. (helyesebb volna: ősmagyar) **γ* zöngétlenülülése útján jött létre a *χ*, majd palatalis hangsorban ez palatalizálódott, s innen velaris hangrendű szavakba is átterjedt. Nem egyszerűbb-e ennél GOMBOCZCAL tartanunk: a *χ* tökéletes zöngétlen ellentéte a *j*-nek, s így abból jöhetett létre egyszerű hasonlással.

A *-t* végű igék *s*-es, *cs*-s felszólító alakjait is annak bizonyítékául szokták

tekinteni, hogy *j*-s előzményből nem, csakis *γ*-s módjelből indulhatunk ki: *nevetyšnē* > *nevetššn* > *nevessen*, *tartyšns* > *tartšsn* > *tartson* (vö. BÁRCZI, Magyar hangtörténet 59). A mi fent adott magyarázatunk — úgy látjuk — jobban megfelel a tényeknek, s így itt sincs jogunk ősmagyar *j* > *č* előzmény-nél tovább menni.

Még kevésbé jogosítanak fel bennünket a magyar nyelvtörténeti adatok egy fgr. *ø*-fokú módjel felvételére a *-*k* jeles imperativus mellett, illetőleg előtt, ahogy azt újabban BÁRCZI próbálta valószínűsíteni (MNY. XLVI, 360—1). Egy ősi jelöletlen imperativus állítólagos magyar nyomai (*várd*, *jer*, *jövel*) mind csalóka lidércfény, mint vizsgálatainkból kiderült.

17. Persze, más kérdés, hogy az uráli, illetőleg a finnugor felől alászálló descendens eljárás nem kényszerül-e mégis egy ősmagyar **γ* előzmény felvételére. Ennek vizsgálata azonban már meghaladja ennek a tanulmánynak kereteit.

PAPP ISTVÁN

Das Problem des Moduszeichens des Imperativs

Der Verfasser bietet eine Übersicht der Ausbildung des ungarischen Imperativs und sucht auf Grund der Mundarten und Sprachdenkmäler die Frage des Ursprungs zu klären.

Es werden neun Formentypen unterschieden: 1. *j* (*vár-jo-n*); 2. *j* (*vár-j*); 3. *č* (*lép-č*); 4. *ø* (*vár csak*, *várd*, *jer*, *jövel*); 5. die Verschmelzung des *j* mit dem konsonantischen Stammauslaut (*aggyon*); 6. vollständige Assimilation des *j* an den konsonantischen Stammauslaut (*olvas-s*); 7. die auf *-t* auslautenden Verba in der Imperativform (*választ*: *válassz*; *vet*: *vess*; *tart*: *tarcs*); 8. das Moduszeichen *gy* (*ggy*) bei den durch *sz* erweiterten *v*-Stämmen (*té-gy*); 9. das Moduszeichen *gy* (*ggy*) bei den durch *sz* und *d* erweiterten *v*-Stämmen (*aluggyon*).

Verfasser gibt für die Formen *jer*, *jövel* eine neue Etymologie. Der Imperativ *gyere* wurde im Sprachbewusstsein durch Metanalyse aus einem Ausdruck wie *eregy*, *eregy* abstrahiert, die Formwandlung hat dann die Trennung von der Wortfamilie des Verbs *ered* verursacht und die Form zu der des Verbs *jön* hinübergeführt. Hier entwickelte sich auch die Formvariante *jere*, und später das kürzere *jer*.

Als Formvariante von *jövel* findet sich in älterer Zeit auch *jöjel*. Der Verfasser hält letztere Form für die ursprünglichere, die er als eine durch die Personalendung erweiterte Form des kürzeren und regelmässigen Imperativs *jö-j* betrachtet. Die Analyse der Form *jö-je-l* wurde aber irrtümlich im Sprachbewusstsein vorgenommen, so dass man darin einerseits das Präverb *el* (*jö-j-el*), anderseits das *j* als Hiatsfüllsel zu empfinden begann und an Stelle des *j* ein *v* setzte (*jö-v-el*).

Verfasser widerlegt die neuestens von BÁRCZI vorgetragene Auffassung, als ob die ungarischen sprachgeschichtlichen Daten uns zur Annahme eines uralten Imperativzeichens mit *ø*-Grad berechtigten. Auch liegt kein zwingender Grund vor, der die ascendente Methode zur Annahme eines urungarischen **γ* führen würde.

Endergebnis der Untersuchung ist: die heutigen oder die sprachwissenschaftlich erreichbaren älteren Varianten des ungarischen Imperativs können alle auf ein urungarisches oder wenigstens auf ein am Ende der urungarischen Periode auftretendes Moduszeichen *j* zurückgeführt werden.

I. PAPP